

İslam Fıkında İbadet Muamelat Ayrımı

Korkmaz, Ömer. *İslam Fıkında İbadet Muamelat Ayrımı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2024.

Merve Ebru Kuntoğlu

Fıkıh ilmi, dinin inanç, ibadet ve ahlak boyutlarının hepsini kapsayan bir ilim olarak teşekkül etmeye başlamıştır. Ancak daha sonra inanç ve ahlak boyutunun müstakil disiplinler tarafından ele alınmasıyla birlikte dinin yalnızca amel boyutunu konu edinen bir ilim haline gelmiştir. Bu süreçte fıkıhın kapsamına giren konular ibadet ve muamelat şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. İbadet, kulun Allah'a karşı yerine getirmesi gereken görevleri düzenlerken muamelat ise bireylerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini düzenleyen fıkıh kurallarını içermektedir. Özellikle modern dönemde, İslam hukukunun uygulanmasıyla ilgili güncel sorunlar tartışılırken ibadet ve muamelat hükümleri arasında metodolojik bir ayrım yapıp yapılamayacağı konusu gündeme gelmiştir. Ömer Korkmaz'ın yüksek lisans tezi olarak kaleme aldığı ve daha sonra kitaplaştırılan bu çalışma, İslam hukukunda ibadet ve muamelat ayrımını ele almakta ve bu konuya ilişkin çeşitli tartışmalara yer vermektedir.

Kitap giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte “Genel Olarak Fıkıh İlmi, Sistematiği ve İbadet-Muamelat Kavramlarının İncelenmesi”, “Klasik Fıkıh Usulü İlmi’nde İbadet-Muamelat Ayrımı” ve “İbadet-Muamelat Ayrımı Üzerine Modern Dönem Tartışmaları” olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, modern dönemde ibadet muamelat ayrımı tartışmalarının önem kazandığını belirterek bu tartışmayla bağlantılı meselelere kısaca değinmiş ve bu çalışmada ele alınma sebeplerini açıklamıştır. Araştırma düzeninden bahsederek faydalandığı klasik ve güncel eserleri zikretmiştir. Ayrıca “ibadet” kavramı kullanılırken ibadetlerle ilgili detay hükümlerin tezin konusu olmadığını, “muamelat” kavramıyla da bütün dünyevî hükümlerin kastedildiğini belirtmiştir.

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku, Ankara. kuntoglumerve@gmail.com
Master's Student, Social Sciences University of Ankara, Basic Islamic Sciences, Ankara, Turkey
kuntoglumerve@gmail.com

This article has been reviewed by at least one referee and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az bir hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Kuntoğlu, Merve Ebru. “İslam Fıkında İbadet Muamelat Ayrımı”. *Mutalaa* 5/1. (Haziran 2025) 49-52.

ORC ID: orcid.org/0000-0001-8846-0121
ROR ID: ror.org/025y36b60
DOI: doi.org/10.5281/zenodo.15777392

Geliş tarihi: 31.12.2024
Kabul tarihi: 18.05.2024

Fıkıhın lügavî ve ıstılahî tanımlarıyla başlayan birinci bölümde sırasıyla fıkıhın kapsamı, kaynağı, tarihçesi ve amacı ele alındıktan sonra çalışmanın esas konusu olan ibadet-muamelat ayrımı incelenmektedir. Bu bölümün belirleyici özelliğinin fıkıh tarihçesine değinilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Zira bugün ibadet ve muamelat konuları arasındaki yöntemsel ayrımı anlayabilmek ve yorumlayabilmek tarihteki örneklerle daha mümkün hale gelecektir. Ancak tarihçe başlığında bu örneklerin Hz. Ömer'in uygulamalarıyla sınırlı bırakıldığını ve uygulamaların tez konusuyla yeterince ilişkilendirilmediğini söylemek gerekmektedir. "Fıkıhın İbadet-Muamelat Şeklinde Tasnifi ve Bu Kavramların Tanımı" başlığına gelince, bu bölüm fıkıh ilminin başlangıçta inanç ve ahlak ilkelerini de kapsayan bir disiplin olduğu, ancak hicri 2. asrın ortalarından itibaren ayrı bir disiplin olarak gelişerek bireysel ve toplumsal pek çok konuyu içine aldığına dair bir girişle başlamaktadır. Devamında, ibadet ve muamelat konuları ele alınarak muamelat hükümlerinin kaynağı açısından ilahi, ancak detaylandırma bakımından beşeri olduğu, gayeci bir yapıya sahip bulunduğu, tüm insanlar için geçerlilik arz ettiği ancak tedrici bir şekilde geldiği ve nihai amacının adaleti gerçekleştirmek olduğu gibi özellikleri açıklanmıştır.

Klasik fıkıh usulü açısından ibadet ve muamelat ayrımının ele alındığı ikinci bölümde üç alt başlık yer almaktadır. Bu başlıklar ta'lîl edilebilirlik, maslahat ve örf açısından yapılan üç farklı ayrımı açıklamaktadır. Ayrıca bu bölümde konuyla doğrudan ilişkili olan bazı kavramların açıklamaları da ele alınmıştır. Bu açıklamalar, konunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

İlk ayrım ta'lîl edilebilirlik bakımından yapılmaktadır. İbadetlere ilişkin hükümlerin temel gayesi uhrevî olup bu hükümlerle Allah'ı tazim etmek amaçlanmaktadır. Bu nedenle ibadetlere dair naslarda taabbüdilik ilkesi geçerli olup ta'lîl söz konusu değildir. Bu yönüyle ibadet hükümleri muamelat hükümlerinden ayrılmaktadır. Zira muamelat hükümleri, dünyevî maksatları gerçekleştirmeye yönelik olarak vazedilmiş olup bu konulara ilişkin naslarda ta'lîl faaliyetinde bulunmak mümkün kabul edilmektedir. Nitekim sahabe'nin uygulamalarında da bu ayrımın yapıldığı açıkça görülmektedir. Hz. Ömer'in Hacerü'l-Esved'i öperken söylediği, "Allah Resulü seni öpmeseydi asla öpmezdim" ifadesi, ibadet konularında taabbüdiliği esas alarak bu hükümleri sorgusuz bir şekilde kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan halifelіği sırasında muamelatla ilgili uygulamalarda bazı değişikliklere gitmesi muamelatta ta'lîlin mümkün olduğunu göstermektedir. Bu ayrım fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Ancak Hariciler, Zahiriler ve İmâmiye mezhebi muamelat hükümlerini de taabbüdi olarak değerlendirmiş ve ta'lîle başvurmamışlardır.

Bir diğer önemli ayrım, maslahat ilkesine dayalı olarak yapılmıştır. Yazar bu bağlamda Necmettin Tûfî ve Mustafa Şelebi'nin yaklaşımlarını ele almış, muamelat alanında maslahatı temel alırken kullandıkları argümanlara dikkat çekmiştir. Ayrıca maslahata dayalı bir ayrımı kabul etmeyen ve bu yaklaşıma eleştiri yönelten âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Bu noktada söz konusu ayrıma şiddetle karşı çıkan isimlerin başında gelen Zâhid el-Kevserî'ye işaret edilmiştir. Kevserî'ye göre ibadet ve muamelat hükümleri emredilme bakımından aynıdır ve bir ayrıma tabi tutulamaz. Ayrıca muamelatta nas ve icmânın maslahat ile çelişmesi durumunda maslahatın tercih edileceği fikrini reddetmekte ve kulların maslahatını en iyi bilen Allah Teâlâ olduğunu, bu nedenle hükümlerin zaten maslahatlara uygun bir şekilde vazedildiğini savunmaktadır.

Üçüncü ayırım, örfe itibar edilerek yapılan ayırımdır. İbadetler katî naslarla sabit olduğu için örfün ibadet hükümlerinde dikkate alınması mümkün değildir. Buna karşın, muamelat hükümleri bağlamında örfün hükümlere kaynaklık edebileceği fikri genel kabul görmüştür. Ancak örfün şer'î bağlayıcılığa sahip olabilmesi için bulunduğu bölgede yaygın bir uygulama niteliği taşıması, ilgili muamele esnasında mevcut olması ve şer'î delillere aykırı olmaması gerekmektedir. Yazar bu bölümde muamelatta örfün esas alındığına dair tarihten örnekler sunarak bu ayırımın pratikteki uygulamalarını ortaya koymaktadır.

Son bölümde yazar, konuyla ilgili modern tartışmaları ele alarak, sırasıyla dinde ıslah fıkıhta içtihat temelli yaklaşım, içtimai usûl-i fıkıh teorisi ve tarihselcilik bağlamında ibadet-muamelat ayrımını incelemiştir. İlk başlıkta, konuya doğrudan temas ettiği için Reşid Rıza'nın görüşlerine yer verilmiştir. Rıza'ya göre, ibadetle ilgili hükümler her Müslüman tarafından olduğu gibi kabul edilmelidir. Kıyas, yalnızca hakkında nas bulunmayan konularda geçerli olabilir. Bu nedenle, peygamberin tebliğiyle tamamlandığına inanılan ibadetler, kıyasa kapalı bir alan olarak kabul edilmektedir. Muamelat alanına gelince bu hükümler siyasete ve yargıya bağlı olup bu alanda içtihat yetkisi ülü'l-emre aittir. Muamelat alanında maslahat Kur'an, sünnet, icma ve kıyasla eşdeğer bir delildir ve bu alanda ülü'l-emr maslahata dayalı değişiklikler yaparak yeni hükümler koyabilir.

Bu başlıkta ayrıca Rıza'nın ülü'l-emr ile ilgili düşünceleri ve ülü'l emrin meşruiyetinin delilleri de ele alınmıştır.

İkinci başlıkta içtimai usûl-i fıkıh teorisi bağlamında ibadet muamelat ayrımı özellikle Ziya Gökalp'in görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda Gökalp'in, klasik fıkıh usulüne alternatif olarak önerdiği örfe dayalı bir usulle muamelat hükümlerinin yeniden değerlendirilmesi fikri ele alınmış ve İzmirli İsmail Hakkı'nın bu yaklaşıma yönelik eleştirileri tartışılmıştır. Üçüncü başlıkta ise tarihselcilerin yaklaşımı değerlendirilerek ukubat ve muamelata ilişkin ayetlerin tarihsel bağlamda ele alındığına vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede Cabiri ve Fazlurrahman'ın görüşleri, yer yer alıntılarla desteklenerek açıklanmıştır.

Sonuç olarak aslında bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma İslam hukukunda ibadet muamelat ayrımını müstakil bir şekilde ele almakta ve konuyu klasik ve modern dönemdeki yansımaları ile değerlendirmektedir. Yazarın ifadesine göre, ibadet ve muamelat ayrımı meselesi Tanzimat sonrası dönemde yoğun bir şekilde tartışılmasına rağmen müstakil bir başlık altında ele alınmamıştır. Bu bağlamda söz konusu eserin bir ilk olduğunu ve literatüre önemli bir katkı sağlayacağını söylemek mümkündür. Çalışma, kavramsal çerçeveye başlayarak konunun klasik dönemdeki temellerini ele almakta ve ardından modern dönemdeki tartışmalara yer vermektedir. Ayrıca, konuyla bağlantılı olarak ta'lîl, münasebet, maslahat ve örf kavramları da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Eserin fıkıh tarihçesini kısaca ele alması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak açısından yerinde bir tercih olmuştur. Bununla birlikte, modern dönemdeki tartışmaları ele alan bölümün nispeten yüzeysel kaldığı ifade edilebilir. Bu kısımda farklı görüşlerin aktarılmasının yanı sıra söz konusu görüşlerin eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ve tartışılması okuyucu için daha aydınlatıcı olabilirdi. Ayrıca asırlardır konuşulan meseleleri içeren bir eserin daha zengin bir kaynakçaya ihtiyaç duyduğunu da söylemek mümkündür.

Anlatım genel olarak akıcı olmakla birlikte eserde sıkça karşılaşılan yazım yanlışları metnin bütünlüğünü ve ahengini olumsuz etkilemektedir. Eserin sonraki baskılarında bu

tür hataların düzeltilmesi okurlar açısından daha verimli bir okuma deneyimi sağlayacaktır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar / Author: Merve Ebru Kuntoğlu

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.